

3-13
192-105E

БАДМИН
АЛЕКСЕЙ

УДК 821.521.37
ББК 84(2=643)6

БАДМИН
АЛЕКСЕЙ

+

✓ 301

ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ
ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ

63-13-9

[Large stylized signature]

КЕЛВРАМД БЛД ОЧЕРКС
Табандалаг
сборни да
✓ Л. Бадмин

ХАЛЬМГ ГОСИЗДАТ
Э Д С Т · 1963

НАРГ

Эрижэнэ шиндэр	3
Ээж	19
Байчха	42
Маякин хаалһ	55
Эцгин сүл үг	68
«Хөөткөн санси цещи...»	76
Ачта багш	88

Бадмаев Алексей Балдуевич

МАТЬ

Рассказы и очерки на калмыцком языке.

Редактор Э. М. Кектеев.
Художник В. С. Васькин.
Худ. редактор Н. Д. Будников.
Тех. редактор Т. А. Гайдаш.
Корректор Х. А. Бадмаева.

Калмыцкое государственное издательство, г. Элиста.
1963 г.

Сдано в набор 15.VII-63 г. Подписано к печати 16.VIII-63 г.
Уч.-изд. л. 2,3. Печ. л. 2,7. Бумага 60x84¹/₂.
Тираж 1000 экз. Заказ № 4689.
K00119. Цена 7 коп.

Красная типография, г. Ставрополь, ул. Артема, 18.

МАЯКИН ХААЛЬ

(Очерк)

Тенгр харһнутрад, асхи өөрдэд ирх дутм, дораһур хаалһ дахад гүүжэсн көл шуурһи улм гүдэд, хажуднь бээсн хөн толһад одж цокгдад, өркэс төөнржэх утан мет деегшэн цацгдв. Но-но! — гинһэд, Бадга хая-хая жолаһан көндөһэд, авьясари доран дэвэд йовна.

Савһр делтэ, эвтэки кер мөри, совр-совр гинһэд хатрад йовна. Өөдм деер һарч ирхлэ, өмшнь хол биш эврәннь үвлэцгнь үзгдв.

...Бадга өцклдүр йовсн машин деер Михайловк селэнэс хэрж ирлэ. Тенд совхоз деер болсн партийн хургт орлцла. Тер хургт келгдсн үгмүд Бадган седклэс һархш. Хургт давсн жирн хойрдгч жилин диг боли урһсн жилин үвлэс малан мөнд авч һархин туск төр соңсгдла. Сов-

хозин директор үр Ковальскийни келсэр болхла, зэрм хөөчир үвлэцгэн ик гидг тату—тартгар үвлд белдси уршгар, ода һару һарад, малмуд хорад бээх болж һарв. Хурт Бадга бас, босж үг келхлэри нидни совхозни ах зоотехник болж кедлжэси Носовни хөөнд искусственно көг тэвлһнд, һарһси эндүһэс көлтэ, мана бригад зун хөн болһнас зун арви зурһан хурһ авла. Биди тави жилин туршарт тинм баһ хурһ авад угавди. Терүг биди баһ гиж һунджанавди. Эиһл зун хөн болһнас зун һучи неги хурһ авхин төлэ мана бригад ноолджана, — гиж Бадга келлэ.

— Нанас урд босж үг келси, Түрвән Бадга нидни авси дилврән баһ гиж һунджана. Терһ үни. Эи бригад тави жилин туршарт дуидниһэрһ тоолхла, зун хөри тави хурһ зун хөн болһнас авб.

Кемржән совхозни хөөчир, эи тави жилд, Бадган бригадла эдл хурһд авси болхла, мана совхозд хөр һар миңһи хөн, эидрэк тооһаси үлү бээх билэ — гиж совхозни экономист Бемби Михаил келв.

Тер хурт келгдси үгмүд Бадган седклас һарлго йовна. «Шни көдлмшт орсн, дамшлт уга хөөчирт ямаран дөң кергтэ болх? Көдлмшини заагт, эргидк отармуд-

тан олад, нүдн—амн болад, дуту-дун-
динь зааж өгх кергтэ—гиж, түрүн авг-
тан санси ухаһан, Бадга бурушав.

«Гертән күрэд Нарн Софья хойрас
селвг сурх кергтэ»—гиж, дотран шиндв.

Кошарин үүднд мөрнәси бууһад, эм-
элинь авчахла, өмнәснь хойрдгч хөөчнь—
Бадм—Хаалһин Нарн һарч ирэд, мөрнә
жолаһас көтлэд, герин өөрк сег дор, авч
одж уйв.

Бадга альдас ирвчи, түрүн болж ге-
рүри орлго, хөөнүр оддг авьясарн, һоо-
дан кошарур орв.

Кошарин хэврһас шуурси шуурһи, үү-
диг алс авад дарчкж. Болв, асхи шидр
үүднә көриг малтад һарһси бээдлтә. Гүн
траншей мет утулц, хаалһар йовад үү-
динь секв.

Харһуд, дасчкси һаран сунһад фо-
нарь шүүрч авад, үүдәр орсн бички гер-
лд тэвчкэд, хавтхасн хустг һарһад һал
орулчкад, деегшән өргв. Үүдн тал кевтси
нег цөөки хөд үргэд босхар седв. Зуг,
шамин герлд Бадгаг үзчкэд, «ээмшгуга»
гисн бээдлтәһәр хәрү кевтж, залхурсн
дүрстәһәр нүдән аһнь, кевәлһән кевцхәв.
Бадга шаман деегшән өргчкэд, хөд заа-

гур кошарин дундур күртэ күрчкэд, амрад кевтх хөөдиг даки пег эргүлж хэлэчкэд, хэрү харв. «Зүүнэ сүвин чигэ хархаһар шуурһи орна гидг бишһий»,—гиж санчкад, кошарин эрсиг эргж бүрткв. Дулан, цевр-цер кошарт кевтси хөөдэн үзчкэд түрүн авгтан байрлв. Болв, эндр оцгдан үвлэцгүдэр үзси дуту-дунде саниднй орхла, чеежднй уурнй буслв. Наадк бригаде манас юнь дутув? Үвлд яһад ингж белдсөмб. Юн тедид харш болдв? — гиж санв.

Бадгаг гертэн орж ирэд, хувцан тээллһилэнь, зурһа—дола күрси наста Валя күүкнй, цө дээрэс крушкта бүләки ус, эцгиннй һар дээр кеж өгв. Нүр-һараан уһаһад дууслһилэнь, өрөси кәлнй башмгта, наадк кәлнй нүцкн, хө мөстэ Леша эцгиннй ик махлаг хойр чикинй буулһад өмсчкси, дөнтэ Паша хойр, герин бахнд өлгэтэ бәэси һар арчдг кенчр булалдад нолдв:

— Би, папад өгнөв!

— Уга, би! — гилдэд ах-дү хойр кенчриг хойр талагшан татлдв.

— Болцхаж! Яһси эк-толһа уга юмсв эдн, зовад ирси күүнд амрлһ өгшгө! — гинһэд, бешни һаццас экнй һарч ирв. Экнй

күрсн хөөн засгла харһуулх гинэд, Бадга нар деерән, хойр көвүнән өргэд авб.

— Эшүнәс талдан амрһн бәәхмб?— гинэд, хойр төгрг хар нүднй фал асци мет герлтв. Нә, хоюри минн чирә арчти гинэд, хойр сүүвдән тевржәсн көвүдтән, халхан тосж өгв.

— Би, түргн арчхв! — гиж Пашкин эцгинь чирәһиннь арчв.

— Би, би! — гиж, сәәнәр келнд орад уга Лешань бас адһв. Эн ни-негн, күчкөлсч тиньгр өрк-бүл, столиг төгәлж сууһад, хотан ууцхав: залу гергн хойр боли һурви күүкдәсн талдан, хойрдгч хөөч дөч күрәд уга наста Бадм—Хаалһин Нарн сууна. Уһн көвүнь—Андрей Михайлов селәнә школын доладгч класст оржана.

Хойр нөкднй — Нарн Софья хойр Бадган келх үгинь ода күләлджәнә.

Бадга өцклдүр хургас ора ирлә. Эндр өрүн босад, мөрән тохж азад: «Эргидк хөөчирин менд медх кергтә»—гиж келәд һарла. Хоосн, менд медхин төлә эс йовж йовхнь, эн хойрт ил медгдлә. Тер урднй чигн эргидк хөөчиртән парторгин даалһварар күүндвр кехәр оддг билә. Зуг кәдлмшин хөөн, асхи шидр йовдг билә.—

«Эндрк йовлһн хара йовлһн биш, керт-тә йовлһн!» — гиж арднь эн хойр нөкднй күүндв. Болв, бийнь эклж келтл эдн суржахиш. Бадга эн хойриг күлэжәхинь медә бээсн бийнь, зөрц күүкдлэри дөгәд, эс медсн болад бээнә.

— Хойр өдр дараһар йовбт, юн болжана эити? — гиж, гергнй—Софья, бий-ән бәрж чадад сурв.

— Аа, а, йовдлин тускарий? Нә! бу-уцхати! Ори десрән һарч наадцхати!— гинәд хотан уусн күүкдән стол һаццас босхад, арһ уган ачурт үг келхәр бәэх күн мет, хооран саав. Кесг жиләс нааран нег өрк-бүл болад, ухәиннь медсн Софья, хажуднй көдләд дассн Нарн хойрт Бадга нк чиртә күүндвр кехәр бәэхнй медгд-жәнә. Зуг, юн болхв тернй, гиж соньмс-жацхана.

— Би, эндр Дагановин үвләңгд одвв. Хаша-хаацнй эвдркә, нег бийәснй үләсн сальки торлго, наадк хәврһәрнй ивтрәд бәәнә. Хаша дотркнй бузр, диг-дараи уга. Зөөж авч ирсн өвснй чилжәнә. Отариннй торһн нооста хәд эндр маңһдурас эклж хурһли гижәнә. Гемтәнй оln. Тигәд бәэх-лэри хурһлх биш, һарутад чилхмн,—гиж

келчкэд, һазак шуурһи улм догшрен ээг соцсчкад, Бадга гүүнэр саналдв.

Дотрнь хамхлад орхар бээх һалзу аң мет, герин эрсиг маажад терэсиг цокад, үүдиг түлкэд сальки хурлһад, ниргэд бә-әнә.

— Совхозин һардачирин нүдднь альд бээсмб? Эртәр яһад эс зааһад—закрад бээцхәсмби? — гиж Софья төрт орлиц.

— Ода кен гөмтә, кен бурутаһинь хә-әхәс ора болж одв. Тедид шулуһар дөң болдгин арһ хәэх кергтә. Ах хөөчнь Даганов дамшлт уга, шин орсн күн,— гиж Бадга келв.

— Тиним болхла, көдлмшин заагур одад, кех көдлмш бээхлә—дөң болад, сүвселвгәнчи өгч болжана — гиж ода күртл тагчг суусн Нарн күүрт орлиц.

— Уга. Бидн тедид одж дөң болж чадшговди. Теднә отаринь эвтәләд, эцсн-турнхаһинь йилһх кергтә. Үни седкл дее-рәсн дөңхәр бээх саната болхла, дор орж одсн, эцсн—турнха хөөдинь мана бригад авч асрхла сән болхми. Тадн юн гиж санжанат? — гинәд, Бадга хойр нөк-дүрн хәләв.

— Деернь хойр-һурви зун хөд авад, альдан хадһлхар бээхмбт? Дакад, кара-

куль торһи нооста хөд негдүлж болх-мб? — гиж гергинь, залунинь шиндвринг хэ-рү цокв.

— Тиим олин эс болв чигн, зун-зун тэвн хө деерни авч болхми. Хотинь салу өгөд, мана дулан хашад сөөнөр асрхла даруни ясрж одцхах.

— Хойр зүсн хөд негдв чигн яах билэ теди? Нег-негэн идхми биш,— гиж Нарна келси үгн, Бадган седклэ харһв.

— Дурити, та хойр зөв гихлэ, би бу-ру гижэхшв,— гиж Софья келв.

— Тиим болхла, маңдур фермин за-лачла зөвшлх кергтэ. Кемржэн зөв өгх-лэнь, түдлго авч асрхми. Цаарандан тер хөд дор орхас биш, өөдөн һаршго. Та хойр зөв өгхити меда билэв,— гиж Бадга байрлси бээдлтәһәр келн, ормасн босв.

...Маңдур өрүнднь шуурһи зогссн уга. Эрт хөөдөн һарһад, хашаһинь уру бийдн бээсн хорһд, өвсинь хайж өгчкөд, Бадга хотан уухар герүрн орв. Нег сенси цэ ууһад уга бээтл, герини һаза, терз тус машин ирж зогсв. Даруни цасн бүрчкесн хувцта фермин залач Харцха Сангаджи-свич болн одахн совхозин парткомин сег-ләтрт шиндгдсн бааһи наста, шулун шуд-

рмг, урднь комсомолни көдэмшт йовси,
үр Даваев хойр орж ирцхэв.

— Мендвт! Чанси цээлэ харһад орж
ирхлэ, санси санан күцдг — гиж йорлад,
фермин залач шоглн йовж, Бадга Софья
хойрла һаран өгч мендлв.

— Эн шуурһитн зогсдг бээдл уга,—
гиж бас герин хойр эзнлэ парткомни сег-
лэтр мендлв.

— Тинм болхла, санси санаити күц-
жэнэ! — гиж келн, оньдинд тиньгр бээдг
Софья, хойр цевр ааһд цэ кев.

— Не, ямаран соньн зэцг-зэ бээнэ?—
гиж, һазаһас орж ирсн күүнэ сурдг,
хальмг уул тохмин авьясар, үг һарһхин
төлэ, Бадга гинчирэс сурв.

— Дала сэн зэцг уга, һундлта зэцг
бээхэс биш. Бидн Дагановин бригадас
ирвдн. Сөөнэ хойр хөн үкэд хонж,— гиж
парторг соңсхв.

— Өцклдүр би одад хэлэхэд ирлэв,—
гиж Бадга келв.

— Хэрнь таниг ирэд, сүв-селвгэн өг-
эд һарв гиж ах хөөчнь келв. Икэр хан-
жанавдн. Тана дамшлт тедид бээсн бол-
хла, тинм йовдл һархи уга билэ. Ода яа-
хв? Дөң болхин арһ хээх кергтэ,— гиж
парткомни сеглэтр келв.

-- Мишнһәр болхла, эцси-турцха, гемтә хамгинь йилһж авад, салу асрх кергтә,— гиж Бадга келв.

— Альдаран авхв тедниг, хаша-хаацнь баһ, дакад эндр-манһдурас экләд хурһли гижәнә,— гиж фермин залач келв.

— Хамгин эцси—турцха, гемтәһинь йилһәд мана бригадт нег зун тәви толһа күргәд өгти. Биди асрад, хурһлулад, хавртаи хәрү өгсвди,— гиж Бадга келһилә, өөрнь сууси Даваев хөөчин һаринь авч атхад һол-зүркиәси байрлв. Зәрм улслә эдл бийән шовалһад, әрвжгә юмнд бийән өргәд, ик сана зүүж чаддгә Бадга башрдад чирәнә улаһад «әрлһти цааран» гиси бәәдлтәһәр хойр һаран сажв.

— Коммунист гидг эн! Энти ик гидг дөң болжана. Та, Харцха Сангаджиевич, эн бригадт, тер ирси хөөдин тооһар жалвинь немти,— гиж парткомин сегләтр залачур хәләж келв.

— Тиним үг биндм бичкә соңсхти, би жалвин төлә деернь хөд авхар бәәхшив. Үвләс бүри-бүти һарһхар, үин седкл деерәси дөң болхар бәәнәв! — гиж Бадга күүндвр чилв гиси бәәдлтәһәр ормаси бо-

сад, нань жалвин тускар келси үг соңсш-гоһар седв.

— Бадга инднэ бас хойр сарин дууси Хазга Очр—Һэрэн бригадт ик дөң болла, ним эрүн седклтәһинь биди меднәвди,— гиж залач парткомни сегләтрт цәәлтәв.

— Керг-төрин тускар күүндий. Дагиновин отарас хөд кезә йиллж авхмб? — гиж Бадга күүндврән товчләв.

* * *

Цаси—уси хәәләд, хавр ирв. Эи жил кесг жиләс нааран болад уга ут, догши үвл болв.

Эндр Бадгад йир байрта өдр болв. Отаран үвләс һару угаһар, тарһи цатхлн, хурһлуулж һарһв. Авси даалһврән күцәһи маһд уга. Дакад терүнәс ик байриһ, үвләһә асрхар авси зун тәви хөөһән бүри-бүти, һег чиги һару уга биш, һам деерһи зун тәви хурһтаһинь, һурви зун толһа кеһәд эндр эзндһи тоолж өгв.

— Нә, Бадга кесн тусити яһж хәрүләһи меджәхшв, кезәд чиги мартшгов,— гиж хөөһән тоолж авси Дагинов, һаһлтан яһж өргхән медлго, Бадгаг теврв.

Хөөчнрин хошмуд төгәлж йовси парткомни сегләтр, хаалһас хажихәд ирв.

— Нэ, Бадга, асхна ямаран зүүд үзлэт? — гиж, оньдннд, шоглад йовдг Даваев ирж мөндлн сурв.

— Хөөнэсн онгдаи ямаран зүүд үзх билэв би,— гиж Бадга хэрүцж шоглв.

— Кремлин ик бээшнг үзсн угайт?

— Терүг үзэд уга күүнэ, зүүдид яһж ордмб?

— Нэ, тигхлэ нүдэри үзх биш, дотрнь орад хургт орлцад, мана партин, правительствин фардачириг Никита Сергеевич Хрущевиг өөрхнэс үзх болжанат? — гиж Москвад болх коммунистическ күч-көлснэ жисэнэ нүүрлэчириин Цугсоюзин совешаньд Хальмг теегин элч болж одхин тускар дуудвр ирсиг келв.

Бадга Москвад, Кремльд, хургин ик Бээшнг дотр. Партин боли правительствин фардачир сууцхасинь үзв. Эи залд ирж сууһад, төрт орлцх гиж Бадга санжасн болхий? Уга!

...Үвлин түрүһэр Бадгаг онгдаи отарас хөд авсн дарунь, кесг жилэс наараи харһад уга, баахн цагин үүрнь харһв. Эрүл-мөндөн медлцснэ хөөн, ним күүндвр фарв:

— Кезэнэ Оленичев селэнд орсин байн Заславский Тихона хөд чи бидн

хойр хэрүлдг цагиг мартвч угай? -- гиж үүрнь сурв.

— Тер һашута цаг мартж болшго.

— Дакад, мана жалв хасад бээхлэ, хажуднь бээси, бас орсни байн — Дьяченко Андрейд одж, үлү арслц мөңгнэ төлэ эс орлудни?

— Э, э, тним цаг билэ, — гиж һашута цаг ухалж, Бадга санв.

— Одахн чини жалвиг немхэр седхлэ, эврэн немүлсн уга гинһэд зэңг һарв. Үшһи аль угай? — гиж үүрнь сурв.

— Терчи онгдан төр.

Би мөңгнэ төлэ онгдан отарас хөд авч асрхми угав. Дамшлт уга улст дөң болхин төлэ. Нанд эврэм жалвм күрнэ — гиж Бадга хэрү өглэ.

— Мөңг эс керглен кү би үзэд угав! — гиж үүрнь алң болв.

Бадга Кремлин бээшңгин залд сууһа сууж дотран санв. Эврәннь тер баһ цагтан хамдан йовси үүриг залд сууси улсин эрүн седкл эс медсиднь Бадга һундж, эврэн чик, һол хаалһдан орсдан байрлв.

1963 жил.